

Vydává federální ministerstvo financí ve spolupráci se Státní bankou československou a Federálním cenovým úřadem

© SNTL — nakladatelství technické literatury, n. p., Spálená 51, Praha 1

Adresa redakce:

Krakovská 8, 113 02 Praha 1, Nové Město

Telefon: 26 43 51—8

meziměstské hovory: 26 43 07

Vedoucí redaktor:

Ing. Ivan Kočárník, CSc.

Издает Федеральное министерство финансов, в сотрудничестве с Государственным банком Чехословакии и Федеральным управлением цен

© С НТЛ — издательство технической литературы, н. п., Спалена ул. № 51, Чехословакия

Редакция: Краковска ул. № 8, 113 02 Прага 1, ЧССР

Главный редактор:

Иван Кочарник

OBSAH

Ing. V. KLAUS, CSc.: Finanční politika na počátku radikální reformy 73
 Ing. Z. ČINČERA: Úkoly měnového plánu na rok 1990 a jejich zajišťování v nových podmínkách 78

Ekonomická reforma

Ing. M. HRNČÍŘ, DrSc.: Směry realizace ekonomické reformy 86

Diskuse

Ing. H. KYSILKA, CSc.: K některým otázkám dalšího postupu k racionální cenové soustavě 94

Poznámky a zkušenosti

Dr. H. MARKOVÁ, CSc.: Změny v právní úpravě některých příjmů rozpočtů národních výborů 111

Finance a úvěr v zahraničí

Doc. dr. G. W. KOŁODKO: Některé problémy stabilizačních opatření v Polsku 114
 Ing. J. FÁREK, CSc.: Mezinárodní měnový fond v soudobém světovém hospodářství a důvody pro vstup Československa 125
 Ing. J. MARKOVÁ, CSc.: K daňové reformě v USA 139

СОДЕРЖАНИЕ

В. КЛАУС: Финансовая политика в начале радикальной реформы 73
 З. ЧИНЧЕРА: Задачи валютного плана на 1990 год и их обеспечение в новых условиях 78

Экономическая реформа

М. ГРНЧИРЖ: Направления реализации экономической реформы 86

Дискуссия

Х. КИСИЛКА: К некоторым вопросам дальнейшего подхода к национальной системе цен 94

Заметки и обмен опытом

Г. МАРКОВА: Изменения в юридическом урегулировании некоторых доходов бюджетов национальных комитетов 111

Финансы и кредит за рубежом

Г. В. КОЛОДКО: Некоторые проблемы стабилизационных мероприятий в Польше 114
 И. ФАРЕК: Международный Валютный фонд в современном мировом хозяйстве и доводы для вступления Чехословакии 125
 И. МАРКОВА: К налоговой реформе в США 139

REDAKČNÍ RADA: ing. Belo Bosák, CSc., ing. Arnošt Culík, ing. Miroslav Filip, ing. Miroslav Hrnčif, CSc., ing. Milan Jurčeka, CSc., ing. Ivan Kočárník, CSc., ing. František Krejča, ing. Vratislav Kulhánek, ing. Hugo Kysilka, CSc., prof. ing. Vladimír Kyzlink, DrSc., ing. Kamil Mikulič, CSc., ing. Oldřich Nepraš, ing. Michal Oláh, CSc., prof. ing. Jiří Peřiválský, DrSc., ing. Ivan Svitek, ing. Lubomír Šedra, ing. Stanislav Šourek (předseda), ing. Marián Tkáč, CSc., ing. Vladimír Valach, ing. Anton Vavro, CSc., ing. Jan Velek, doc. ing. Karol Vlachynský, CSc., ing. Jan Vrba, ing. Jaromír Zahradník

DT: 338.5 (437)

K některým otázkám dalšího postupu k racionální cenové soustavě

Ing. Hugo KYSILKA, CSc.

Vytvoření racionální cenové soustavy, resp. její fungování spojené jednoznačně s naplňováním kriteriální, důchodotvorné a alokační funkce ceny je jedním z klíčových předpokladů uplatnění plně působícího tržního mechanismu, jenž účinně ovlivňuje ekonomickou motivaci podnikové sféry a umožňuje i uplatňování takové soustavy státní regulace trhu, která může díky existenci objektivních hodnotových kritérií garantovat — při souhrnném působení hospodářského mechanismu tržního typu — přechod na důsledně intenzivní a dynamický směr ekonomického rozvoje.

Tendence k prosazení určitých změn v mechanismu řízení socialistického hospodářství provázely již v minulosti vždy snahy o uplatnění takových opatření, která by směřovala k dosažení soustavy cen, jež by poskytovala ekonomicky opodstatněná kritéria pro chování a rozhodování na všech úrovních řízení národního hospodářství. Prakticky od doby stagnace hospodářského rozvoje, projevů zásadnějších disproporcí a narůstající nerovnováhy jako důsledků dogmatismu 50. let a schematismu 60. let — spojených s totálním podceněním, až odmítáním objektivní existence zbožně-peněžních vztahů (jež byly považovány za cizorodý prvek socialistické ekonomiky, jehož projevy je třeba paralyzovat centrálním plánováním) — byl každý důslednější pokus o změnu mechanismu řízení zpravidla spojen se snahou a vědomím potřeby změnit formy fungování cenových soustav. Ve většině případů (naposledy v r. 1988/89 v ČSSR) byly takové pokusy provázány rozhodnutím o realizaci tzv. komplexní přestavby velkoobchodních cen, jež byla buď zaměřena na přiblížení cen reálně dosažené úrovni a relacím nákladů výroby (tak, jak ji více nebo méně přesně určoval a systémově zjišťoval státní plán), nebo spojena zároveň s přizpůsobením struktury velkoobchodních cen zvolenému systému odvodů a zdanění podnikové sféry. Takové kroky byly často podloženy i tehdy obecně akceptovanou teorií modifikace hodnoty za socialismu a její interpretací ve formě tzv. modelů (typů) cen. Základním východiskem — z pozice tehdejších postulátů politické ekonomie socialismu — bylo vyjádřit (především v soustavě velkoobchodních cen) tendence směřující k odrážení takové úrovně nákladů, kterou by bylo možné považovat za úroveň a relace společensky nutných nákladů a nebo ji jako takovou přesvědčivě deklarovat.

Bylo by pochopitelně nepřípustným zjednodušením hledat příčiny malé úspěšnosti dosavadních pokusů o formování racionálně fungující cenové sou-

stavy v podmínkách socialistického národního hospodářství jen v nezdarech prováděných přestaveb velkoobchodních cen — i když výsledky dosavadních sedmi podobných přestaveb v ČSSR (ať již byly motivovány jen cenově-nákladovým manévrem, nebo sepětím s odvodovým modelem a přeceněním možností bezprostřední racionalizace cen za prostřednictvím tržních podmínek nebo plánovitých korekcí) by takové zjednodušení svým způsobem i opravňovaly. Současné poznání umožňuje dospět k širším příčinným souvislostem, a tím dát i nezbytným diskusím na toto složité téma pozitivnější východiskový charakter.

Při hierarchizaci příčin těchto „problémů s cenou“ nejde v současné etapě o to, hledat za každou cenu jejich základní zdroj jen v samotném současném uspořádání režimu státního řízení cen a jeho institucionální a předpisové úpravě. Řízení cen bylo a muselo být nezbytně podřízeno celému dosavadnímu pojetí mechanismu plánovitého řízení a bylo jako takové jeho neoddelitelným atributem, odnoží; jeho chování pochopitelně muselo být i konzistentní s celkovým klimatem, vytvářeným podmínkami centrálního plánu, direktivismem mechanicky extrapolovaných temp rozvoje a výraznou monopolizací výrobních struktur, jež a priori eliminovala reálnější vnitřní — i vnější — konkurenci. Dosavadní systém řízení cen v zásadě těmito podmínkami tehdy vyhovoval a opíral se i o takové postuláty teorie ceny, které byly zcela adekvátní tomuto pojetí ekonomického mechanismu.

Současná teorie ceny

Tento velmi všeobecný gnoseologický exkurs vede zcela logicky k uvedení prvé možné příčiny cenových „problémů“ i stavu současné teorie ceny za socialismu, její přiměřenosti současným, dnešním potřebám a jejích schopností dát bezprostřední podněty pro hledání racionální strategie cenové politiky. Na jedné straně je nutné konstatovat, že žádné jiné kategorie politické ekonomie socialismu nebyla v průběhu 60.—80. let věnována taková autorská pozornost, jako právě ceně. Byla publikována řada zásadních, rozsáhlých prací, jež rozpracovávají cenovou problematiku jak z pozic teorie — např. v SSSR práce Ďačenka [3], Jakovce [7], nebo v ČSSR J. Kasana [8], J. Vojtka [20] —, tak z pozice praxe — práce A. Komina [9], J. Borozdina [1], J. Feriance [5], M. Sabolčíka [17], F. Nevařila [13], M. Rajňaka [15] i autora [12] a dalších. Pozornost cenové problematice přirozeně věnovaly i sborníky charakteru učebnic politické ekonomie (např. viz [16], [14]).

Nosnou rovinou převážné většiny těchto prací byla především různá míra a hloubka pokusů o rozpracování a aplikaci Marxovy pracovní teorie hodnoty na problematiku plánovité tvorby cen za socialismu. Stěžejním směrem rozpracování byla teorie vytváření, resp. určování a odvozování společensky nutných nákladů práce jako cenové báze a její interpretace v různých formách a uspořádáních jako tzv. modifikace hodnoty za socialismu. Společnými rysy většiny těchto prací byla namnoze absence konkrétního instrumentária fungování ceny v podmínkách, kdy má cena odrážet společensky nutné náklady, a především pak soustředění hlavní pozornosti a aplikačních modelů a úvah téměř výlučně na okruh cen ve sféře výroby (velkoobchodních cen).

Určitou odchylku od tohoto schématu je nutné přiznat již zmíněné práci J. Vojtka [20], která přináší jako podstatné novum zobecnění diskusí o teorii ceny, jež proběhly ve 20. letech v SSSR a souvisle s vymezením úlohy společenských potřeb při formování ceny za socialismu. Za specifické výjimky v tomto kontextu lze považovat mj. monotematické zpracování problematiky maloobchodních cen v práci polského autora J. Strumiňského [18] a zcela nesporně

některá vyjádření komplexnější teorie i strategie ceny v pracích maďarského autora B. Csikós-Nagye (např. [2]).

Se značným, avšak přípustným zjednodušením lze však konstatovat, že současná, známá teorie ceny za socialismu — přes řadu nesporných pozitivních přínosů k poznání podstaty cenové problematiky — je dosud poznamenána několika velmi závažnými rysy, které značně omezují její aplikovatelnost. Je to především soustředění na problematiku cen ve výrobě (velkoobchodních cen), větší či menší měrou spoléhání na výrazný podíl a úlohu centrálních, exogenních rozhodnutí ve fázi aplikace principů vymezených v nejobecnější rovině teorie a konečně naprosté opomíjení poznatků a komparací s fungováním a úlohou ceny v jiných systémech, zejména v podmínkách tržního hospodářství. Znalost této složité problematiky ať v podmínkách keynesiánských modelů, nebo monetarismu se namnoze — pokud vůbec — redukovala na konstatování, že se zde ceny vytvářejí „živelně a mají namnoze charakter monopolní ceny“.

Je zcela přirozené, že mezi touto úrovní formulace problémů řízení cen za socialismu a praktickým prováděním cenové politiky existuje velmi průkazná interakce: Praxe na jedné straně přistupuje na přijatelné, zdůvodnitelné a proklamovatelné teoretické postuláty, teorie a celá publikační aktivita naopak (v řadě případů i ex post) popisuje, vykládá a zdůvodňuje praktické realizační kroky i uplatňované dílčí metodické zásahy do cenové soustavy. V této „erudované“ symbióze nezbytně vzniká stav (typický nejen pro současné přechodné reformní období v ČSSR, ale i pro většinu reformujících se socialistických zemí), kdy jsou přijímána pragmatická dílčí řešení, pro která standardní teorie nemá návody a která samozřejmě mohou být jen experimentem sui generis.

I tato situace v oblasti teorie má přirozeně řadu příčin. Jednou z velmi podstatných je dlouhodobě existující nejen faktické, ekonomické, ale i praktické hospodářskopolitické oddělení dvou základních článků cenové soustavy — maloobchodních a velkoobchodních cen. Soustavnější rozpracování vlastní problematiky maloobchodních cen z úrovně obecné teorie ceny i v pracích aplikačního charakteru v zásadě chybí — mimo jiné proto, že zde dlouhodobě působí specifická hierarchizace problematiky obou zmíněných cenových okruhů. Zatímco veškerá rozhodnutí — často i o detailních otázkách tvorby a změn maloobchodních cen — byla tabuizována téměř jako výlučné politikum se sociálním podbarvením, otázky velkoobchodních cen, jež patří do tzv. sféry hospodářského řízení, byly předmětem ekonomického rozhodování a ne zřídka i různých, ne právě zdařilých experimentů. To se zdaleka netýká jen komplexních přestaveb a zásad jejich realizace, ale i různých, často málo racionálních metodických zásahů typu dílčího postupného zdražování paliv a energií, stimulačního mechanismu v cenách, stupňovitých cen, vztahu ceny a tzv. užitého efektu produkce atd. Přitom hranice mezi opatřeními v oblasti velkoobchodních a maloobchodních cen byla zabezpečována uplatňováním principu, že změny velkoobchodních cen, zejména v rámci přestaveb, nesmějí mít dopad na soustavu maloobchodních cen. Tím se zcela nahodile a subjektivně odstup těchto dvou — zcela přirozeně vzájemně souvisejících — cenových okruhů dále prohluboval, a to především využíváním systému daně z obrátu a jiných zdrojů státního rozpočtu.

Převaha pozornosti řízení velkoobchodních cen

Soustředění hlavní pozornosti celého mechanismu řízení cen na oblast VC přirozeně vyplývalo nejen z určité specifické míry aplikovatelnosti teoretických postulatů právě v této oblasti, ale zejména ze struktury výrobní sféry, v níž má rozhodující váhu průmysl a stavebnictví a některé další sektory (doprava, spo-

je), pro něž jsou stanovovány ceny (tarify) charakteru VC. Vzhledem k tomu, že do těchto odvětví se soustřeďovala i hlavní pozornost centrálního plánovacího systému (mj. vzhledem k absolutní převaze státního sektoru), vytvářelo se zároveň povědomí mimořádného významu soustavy řízení cen právě v této oblasti. V hierarchii všech ekonomických nástrojů se pak postupně vytvářela atmosféra stěžejní role cen (pochopitelně v podřízenosti plánu a jejich určité výlučnosti v hierarchii ostatních nástrojů), kterou podporovaly i některé teze uznávaných prací teoretického charakteru. V této souvislosti můžeme citovat z již zmíněné práce V. P. Dačenka[3]: „V problematice cen se kříží všechny základní otázky hospodářského rozvoje. Na stupni zdokonalení cenového systému a tvorby cen do značné míry závisí kvalita hospodářského řízení a plánování, posílení chozrasčotu, ocenění hospodářské činnosti, systém hmotné zainteresovanosti podnikových kolektivů i jednotlivých pracovníků.“

V obecné rovině by bylo možné s takovou charakteristikou — s jistými výhradami — souhlasit jako s obecně přijatelnou. V konečném důsledku však může takové pojetí cenové problematiky zároveň ve skutečnosti znamenat přijímání zcela izolovaných a nadřazených rozhodnutí, která ex ante neberou v úvahu podmínky a možnosti přinejmenším zcela rovnoprávných „partnerů“, jako jsou např. finanční soustava, úvěr, a zejména kursový systém a spoléhají na to, že případné odchylky od záměrů sledovaných v soustavě cen lze vždy napravit dotacemi, úvěrem, úrokem nebo změnou sazby VRCV. Využívání shora uvedené a dosti oblíbené teze cenové teorie vedlo v podstatě k tomu, že se ne vždy důsledně bralo v úvahu, zda se po ose cen „přijíždí“ na zmíněnou „křížovatku“ v hlavním směru, nebo zda v hlavním směru „jede“ zcela jiný nástroj; existující situace přitom ani nenutila brát v úvahu rizika případných, reálně možných havárií.

Zejména od poloviny 70. let byla čs. cenová praxe poznamenána i zcela jednoznačným přeceněním úlohy a možností tzv. státního řízení cen.

Tato tendence se velmi výrazně projevila zejména při přípravě a realizaci opatření na počátku 70. let, která měla nahradit předchozí cenové moratorium, jež bylo běžně považováno za zcela extrémní, kvazikonsolidační opatření výrazně krátkodobého charakteru. Soustava nástrojů státního řízení — namnoze direktivně legislativního charakteru — byla považována jakoby za poněkud pružnější formu cenového moratoria, jež i tak téměř beze zbytku garantuje stabilitu cen a jejich plné centrální zvládnutí a umožňuje jejich pružnost jen v rámci schválených cenových změn.

Hlubší analýzy ukazují, že takové pojetí striktního řízení cen nemůže reálně fungovat ani v podmínkách centrálně plánované ekonomiky a dává v každém případě — ze své podstaty — prostor pro zcela prokazatelné skryté zvyšování cen. Bylo by ovšem velmi hrubým zjednodušením přisuzovat tento jev samotnému uspořádání daného systému řízení cen, protože zde jde o značně zásadnější ekonomické souvislosti, jež jsou dány opět především tehdejším systémem centrálního pojetí instituce plánu a soustavou uplatňovaných hmotných zájmů a motivací, které ze své podstaty podněcovaly prostor pro hledání možností plnění plánu cestou skrytého cenového růstu; řízení cen a jeho metodické a institucionální uspořádání takové tendence jen umožňovaly a svým způsobem podněcovaly.

V uvedeném směru hraje doposud svoji roli především způsob stanovování, provádění a zdůvodňování cenových změn, jež jsou direktivně ukládány v rámci komplexních přestaveb cen. Tento způsob v podstatě umožňuje koncentrovat průkazy o stanovených změnách cen do výrob, u nichž se už v době zpracování průkazu předpokládá vypouštění z výrobního programu (dokazují to výrazné, i statisticky prokazatelné pohyby cenové úrovně v obdobích bezprostředně po

cenových přestavbách). Neméně výraznou roli hraje i soustava normativně stanovovaných způsobů tvorby cen, včetně tzv. závazných a „spolehlivých“ metod, které poskytují široké možnosti průkazu o dodržení cenové úrovně a o korektním stanovení ceny nového výrobku, při možnostech zcela vědomého výběru „nejvýhodnější“ metody cenové tvorby ze strany příslušných hospodářských organizací (cenových gestorů apod.).

O tom, že při řízení cen v povědomí postupně nabývaly převahu pocity určité výlučnosti „kategorie cena“ — s cílem prokázat její dříve podceňovaný význam —, svědčí i mnohostranné, v podstatě neplodné úsilí o dosažení tzv. sblížení metod tvorby cen mezi státy RVHP.

Tento program lze ze současných, reálnějších pozic hodnotit pouze jako zcela marný pokus vnést (navíc bez koordinace s dalšími obdobnými pokusy o přenesení shodných mechanismů do nesourodých ekonomických organismů) do specificky rozdílných ekonomických prostředí exogenně sjednocené, dohodnuté principy tvorby vnitřních (velkoobchodních) cen. Dnes je již zcela zřejmé, že podobný záměr, vedený snahou o „tvůrčí“ rozpracování tzv. komplexního programu, musel nutně ztroskotat, protože souhrn cizorodých prvků nebyl pro přenos akceptovatelný z toho prostého důvodu, že komplex doporučených systémů v principech kalkulace a cenové tvorby nebral v úvahu existující rozdíly v systémech plánování, financování, úvěrování, v soustavě mezd, hmotné stimulace, ale ani v účetní evidenci a statistice. Tento komplex také vyžadoval nebo předpokládal synchronizované úpravy mechanismu ve všech těchto subsystémech řízení hospodářství členských zemí RVHP a koneckonců jistou míru koordinování hospodářské politiky, což se ukázalo jako záměr zcela neprůchodný.

Základní analyzované příčiny a souvislosti současných problémů řízení cen lze tedy shrnout takto: současný stav cenové soustavy je důsledkem plné podřízenosti jejího vytváření a řízení principům centralizovaného plánování, přečňování možností a efektů ústředně přijímaných a dekretovaných směrnic pro plánování a tvorbu cen, a to vše při současné absenci hlubšího rozpracování teorie řízení cen, včetně vědecky zdůvodněných alternativ.

Uvedené obecné příčiny současného stavu čs. cenové soustavy jsou dále dokreslovány konkrétně zvolenými kroky a opatřeními v rámci přestavby hospodářského mechanismu. K těm rozhodujícím krokům, které vyžadují alespoň rámcové zhodnocení a diskusní posouzení, patří především realizovaná komplexní přestavba cen, přijatá opatření k plynulé aktualizaci velkoobchodních a nákupních cen a původně připravovaná právní úprava v oblasti tvorby a kontroly cen.

K výsledkům přestavby velkoobchodních cen k 1. 1. 1989

Komplexní přestavba velkoobchodních a nákupních cen (KPVNC) realizovaná k 1. 1. 1989 byla deklarována jako jedno z výchozích opatření ekonomické reformy a nástup k postupné objektivizaci cenové soustavy. V základních požadavcích na tuto přestavbu se předpokládalo, že mj. umožní vyjádřit v ceně skutečné průměrné náklady čs. výroby, že povede k aktualizaci cen základních surovin a paliv (vč. dovážených), že umožní uplatnění jednotné míry zisku ve výši 4,5 % z hodnoty výrobních fondů, uplatnění účelnějšího systému zdanění zisku a zavedení 50procentního odvodu z mezd, a to vše při zachování celkové hladiny velkoobchodních cen a při vyloučení dopadů z jejich změn do soustavy maloobchodních cen.

Rámcové výsledky přestavby cen se opírají namnoze o údaje přepočtu plánu a státního rozpočtu a bilancování na centrální úrovni. Přesto je v zásadě zřejmé, že způsobem provedení a dosaženými výsledky nevytváří realizovaná

přestavba velkoobchodních a nákupních cen příznivější východiska pro další zamýšlenou aktualizaci a racionalizaci cenové soustavy. Toto lze konstatovat předem, bez zřetele na následující poznámky k samotné podstatě zamýšlené aktualizace cen, a to z toho důvodu, že dosud známé rámcové výsledky přestavby ukazují na některé setrvávající, resp. prohlubující se problémy v nové cenové soustavě, zejména ve vztazích mezi jednotlivými cenovými okruhy. Za zásadnější lze v tomto směru považovat především tyto problémy:

1. Ačkoliv sám původní předpoklad sjednocení míry zisku byl málo reálný a ve své podstatě i velmi sporný (protože jednotná rentabilita v daném systému řízení může být i teoreticky a za jakýchsi téměř ideálních podmínek a okolností jen okamžikovou situací), dochází ve skutečnosti k velmi nahodilé diferenciaci míry zisku i v úrovni odvětví, což má v konečných důsledcích za následek i vznik nahodilých změn v hospodářských podmínkách organizací, včetně podmínek pro samofinancování, resp. stavu insolventnosti některých organizací. To je situace, která ve své podstatě značně zhoršuje kritériální funkci nových cen i jejich důchodotvornou funkci.

2. Zůstává zachován dosavadní systém nesourodého ocenění základních surovinových vstupů (velkoobchodní ceny odvozené z vnitřních nákladů pořízení, z nákladů na dovoz ze zemí RVHP a z nákladů pořízení dovozem z nesocialistických zemí). Tento stav heterogenity ocenění základních surovin a paliv (jenž souvisí mj. i s neracionálností přepočítacích poměrů používaných dosud při tvorbě kontraktních cen a s nedostatečnou reálností stanovených jednosložkových kursů čs. měny v poměru k převoditelnému rublu a k volným měnám) pochopitelně velmi výrazně ovlivňuje výchozí nákladovou úroveň základních stupňů zpracování a zkrusluje veškeré cenové a nákladové srovnání v celé vertikále navazujících stupňů zpracování. Zachování tohoto stavu by bez dalších pomocných analýz a srovnání mohlo v budoucnu velmi nahodile ovlivnit restrukuralizační záměry i rozhodování o alokacích zdrojů.

3. KPVNC nevedla ani ke zlepšení již dříve deformovaných a komplikovaných vztahů mezi cenovými okruhy. To se projevuje všeobecně, ve vzájemných vztazích všech základních „druhů“ cen uplatňovaných v čs. ekonomice. Souhrnně lze tento stav vyjádřit následující charakteristikou vzniklých dalších nerovnoměrností:

- ve vztahu k maloobchodním cenám, kde celkový objem tzv. záporné daně z obratu dosahuje úrovně téměř 50 mld. Kčs;
- ve vztahu k nákupním cenám, kde i po KPVNC objem diferenciálních příplatků, příplatků k nákupním cenám a cenových intervencí dosahuje již cca 18 mld. Kčs;
- ve vztahu k zahraničním cenám, kdy v důsledku nesourodosti v ocenění základních surovin z dovozu ze SZ a NSZ lze již ve výchozím roce očekávat odvody ze systému cenové regulace dovozu ve výši cca 10–12 mld. Kčs při minimálně 2–3 mld. Kčs dotací; v oblasti vývozu bude rovněž značný rozsah redistribucí v rámci soustavy finančně ekonomických nástrojů, s převahou dotací zejména u vývozu do NSZ.

Pod zorným úhlem těchto problémů je třeba hodnotit i záměry, sledované programem plynulé aktualizace velkoobchodních a nákupních cen a novým normativním uspořádáním cenové tvorby a kontroly.

K programu plynulé aktualizace cen

V předchozích částech bylo již naznačeno, do jaké míry jsou dosavadní způsoby státního řízení cen bezprostředně spjaty se systémem centrálního plánová-

ní a jím a jeho principy a schémata výrazně determinovány. Je nesporné, že hledání nových cest zdokonalování funkčnosti cenové soustavy je mimořádně náročným krokem na cestě ekonomické reformy, protože znamená nejen překonávání dlouhodobě zažitých schémat a stereotypů, ale i proto, že jde značnou měrou o problematiku, která není dostatečně zvládnuta ani v jiných socialistických zemích, takže ani jejich dílčí zkušenosti — zdaleka ne vždy pozitivní — není proto možné mechanicky přejímat. Zkušenosti ukazují, že např. i v maďarské ekonomice (dlouhodobě usilující nejen o renesanci aktivit ekonomických nástrojů řízení, ale i o důslednější obnovu tržních funkcí) setrvávají problémy i s řešením cenové problematiky; uvádí to mj. i J. Kornai konstatováním, že „v období před reformou určovaly ceny téměř všech státními podniky vyráběných výrobků administrativní orgány. Relativní ceny jsou ve velké míře zkresleny, během reformního procesu se pravidla velmi často měnila a některé ceny jsou dodnes určovány administrativně, avšak při větším či menším tlaku, vlivu podniků; ale ceny se ve své většině nestaly opravdovými tržními cenami.“ [10]

Zároveň je dostatečně známo, že ani klasické tržní ekonomiky západoevropského typu neopírají svá ekonomická řešení o autarkní ekonomickou „filosofii“ cenové politiky, ale tato politika působí v kontextu a komplexu celého ekonomického instrumentária (na zdůraznění významu důsledně komplexního přístupu bude ještě v další části článku pamatováno). Tím více vyžaduje další přístup v cenové oblasti vysoce obezřetnou, avšak současně komplexní, ucelenou koncepci, kterou nelze koncentrovat jen na část cenové soustavy, a dokonce ani jen na ceny jako takové. Dlouhodobé zkušenosti právě s opakovanými představami velkoobchodních cen i s uplatňováním podrobných metodických postupů orientovaných rovněž převážně jen na tuto část cenové soustavy dosti přesvědčivě prokazují, že její racionalizace „zevnitř jí samotné“ a nástroji vlastními pouze řízení cen je perspektivně málo nadějná. Tím odůvodněnější je však další diskuse a formování stanovisek i vůči sebedeklarativnějším dokumentům, a to právě se zřetelem k závažnosti problematiky a relativně nízkému stupni jejího komplexního poznání.

S ohledem na dosud známé rámcové výsledky KPVNC k 1. 1. 1989 by bylo přirozené možné celou diskusi o záměru, aby byl napříště opuštěn systém cenových přestavb a přešlo se na systém plynulé aktualizace, jednoduše zpochybnit s uplatněním např. takového přístupu jako: „Ize vůbec aktualizovat neaktualizované či neaktualizovatelné?“ Takové zjednodušující přístupy a „rady“ je třeba ovšem zásadně odmítnout a nadcházející diskuse by neměla být ani v dalším podobně motivována. Naopak je třeba zcela konstruktivně posoudit racionalitu již volených přístupů a hledat další ucelenější a účinnější východiska.

Postupy a pravidla plynulé aktualizace cen vycházejí ze základního předpokladu, že dlouhodobým úkolem cenové politiky je „zabezpečovat vytváření soustavy rovnovážných cen (tj. cen vyrovnávajících nabídku a poptávku), jejichž vývoj bude vyjadřovat společensky nutné náklady v čs. ekonomice s přihlédnutím k úrovni a relacím zahraničních cen“. Přitom tato politika vyžaduje zabezpečovat intenzifikaci ekonomického rozvoje cestou efektivních strukturálních změn ve výrobě, zabezpečováním rovnovážnosti ekonomiky a vytvářením všestranných podmínek pro budování vyspělého, socialistického trhu.

Z prvního pohledu by bylo možné mít v zásadě za to, že uvedený přístup je v podstatě ucelený, bere v úvahu jak základní směry rozvíjení cen (tj. společensky nutné náklady i rovnovážnost), tak i základní směry řešení současných ekonomických problémů (tj. intenzifikaci, restrukturalizaci, obnovu rovnováhy a postupy ekonomické reformy směrem k obnově trhu a zapojení do mezinárodní dělby práce). Přesto však již právě tyto výchozí přístupy nutí k hlubšímu

zamyšlení a nastolení některých zásadních diskusních otázek z hlediska reality dalšího postupu.

Základní otázkou v tomto kontextu je, zda je zde přesně vyjádřena příčinná souvislost a možnost těchto — samo o sobě posuzováno — nezbytných a racionálních kroků. Jinak vyjádřeno, zda až vytváření zcela principiálně změněných podmínek v ekonomice (charakteru obnovy rovnováhy, změn struktury a postupu dalších reformních kroků) má teprve vytvářet podmínky pro to, aby bylo možné přikročit — v dlouhodobějším časovém horizontu — k vytváření cenové soustavy v duchu uvedené definice? Takto položenou otázku lze zodpovědět zcela přirozeně v tom smyslu, že se vlastně nepočítá s podstatnější úlohou ceny při zabezpečování těchto neodkladných kroků přestavby hospodářství, ale že teprve po jejich realizaci může vzniknout příznivá situace pro vytváření racionální cenové soustavy v konečné podobě. I když podobné analyzování základního přístupu k aktualizaci cen může vyznívat jako scholastický schematismus, jde ve skutečnosti o zcela fundamentální problém další diskuse — diskuse spojené již s tím, jaká úloha se přisuzuje v postupech cenové aktualizace právě tomu souboru tržních ekonomických vztahů, které souhrnně formují cenu a cenovou soustavu, resp. které právě „dělají cenu cenou“ v tom racionálním, ekonomickém smyslu slova.

Pokusíme se vyjasnit tento přístup k položené otázce na dlouhodobě diskutovaném, zdánlivě prozaickém problému: proč u našich vývozů do nesocialistických zemí systematicky klesá vykazovaná efektivnost na základě rozdílového ukazatele? Proč je opticky, číselně nejvýhodnější vyvážet základní ropné produkty, dřevo a kaolín a proč vývozy finálních produktů petrochemie a farmacie, nábytkářského průmyslu a keramiky jsou méně efektivní nebo zcela nerentabilní ve srovnání s vývozy surovinového charakteru? Abstrahujeme přitom od známých a nesporných výhod k podstatě rozdílového ukazatele (RU), včetně toho, zda je ekonomicky oprávněné srovnávat zcela mechanicky dvě hodnotové veličiny, jež vznikají za odlišných podmínek a jsou navíc spojené s možností určitého kursového zkreslení.

Bylo by zřejmě značným zjednodušením plně odmítat určité tendence vyjadřované charakteristikami RU nebo je paušálně vysvětlovat tak, že jde o rozdíly vyjadřující nižší úroveň produktivity práce v čs. zpracovatelském průmyslu ve srovnání se zahraniční konkurencí, a tím i s cenovou úrovní jí určovanou a akceptovatelnou.

Podstatně racionálnější by však bylo podívat se velmi zásadně na obsah toho, co odrážejí nebo kopírují naše vnitřní ceny; do jaké míry je oprávněná úroveň individuálních nákladů jednotlivých, namnoze výlučných subdodavatelů, která je v zásadě akceptována jako společensky nutná, do jaké míry je oprávněné kumulování těchto nákladových rezerv v cenách navazujících stupňů zpracování a k jakému zkreslení cen vede všeobecná monopolizace výrobců v rámci odběratelsko-dodavatelských vztahů. Je přirozené, že zde nejde o vyslovení požadavku, aby cenové orgány organizovaly podrobné prověrky nákladů a kalkulací — to by bylo stejně málo reálné jako jejich úsilí garantovat pomocí závazných metod tvorby cen nezvyšování cenové úrovně u tisíců nových výrobců, subdodávek a kooperací. V rámci koordinovaného úsilí jednotného centra je však nepochybně nezbytné podstatně účinněji prosazovat aktivní opatření, která nepřímo ovlivňují základnu pro vytvoření racionálních cen. K tomu by na prvním místě měla sloužit všechna dostupná opatření, jež směřují k demonopolizaci organizačních struktur výrobní sféry a k vytváření reálnější konkurence na trzích vnitřní ekonomiky — zvláště za situace, kdy je přechodně evidentní omezenost podmínek pro vytváření reálné zahraniční konkurence, a to ať již směrem k řešení nerovnováhy, nebo v souvislostech s okamžitými restrukturalizacemi.

Jde tedy v podstatě o to, překročit v rámci dosavadní praxe a návyků řízení cen vlastní stín, zrealitnit iluze o účinnosti centrálního řízení cen jen pomocí závazných ukazatelů plánu, závazných metod tvorby cen a sporných účinností nástrojů tzv. cenové stimulace a účinně podněcovat především vytváření takového ekonomického prostředí (tj. trhu), v němž se ceny budou přirozenou cestou racionálně formovat a vyvíjet. Dosažení kriteriálnosti cenové soustavy nelze proto stavět do role jakéhosi rezidua, výslednice zásadních makroekonomických procesů. Plně je třeba brát v úvahu skutečnost, že především při uskutečňování objektivně nezbytné strukturální přestavby (a to nejen na úrovni centrálních rozhodnutí, ale především z pohledu struktury výrobních programů) je nezbytná existence spolehlivých hodnotových kritérií, a tím je i neméně významná role ceny — samozřejmě nikoliv v autarkním pojetí jejího fungování — i při řešení klíčových otázek nerovnováhy na jednotlivých trzích i v globální dimenzi národního hospodářství. Přitom by však cena neměla být tím nástrojem, který by podněcoval nebo přímo vyvolával obecnou restrikcí poptávky na úroveň nedostačující nabídky, především pokud jde o vztahy k oblasti vnitřního spotřebitelského trhu.

Druhým stěžejním momentem záměrů plynulé aktualizace velkoobchodních a nákupních cen je teze o tom, že ceny směřující k rovnovážnosti a vyjadřující společensky nutné náklady v čs. ekonomice se stanou základnou pro postupné propojování a sblížování velkoobchodních, nákupních a maloobchodních cen a cen v čs. zahraničním obchodě a pro politiku stabilizace cenové úrovně. Především sám o sobě ekonomicky vágní požadavek vyjádření společensky nutných nákladů v cenách v návaznosti na to, co již bylo řečeno, lze oprávněně vztahovat především k subsystému velkoobchodních cen. Je tedy možné i zde připustit oprávněnou diskusí námitku, zda není celý smysl aktualizace cen zcela neoprávněně redukován jen na tuto oblast. Nejde o nahodilou námitku, protože z tohoto kontextu — oprávněně vyslovovaného — zcela jednoznačně vyplývá výrazné riziko autarkie celého záměru aktualizace cen. Zkušenosti minulých let totiž jednoznačně prokazují, že právě velkoobchodní cena — zejména v podmínkách monopolních výrobců — je s to vystupovat a fungovat jako zcela autarkní ekonomická veličina. Její výše je sice ovlivňována úrovní nákladů, pravidly financování a zdanění, kursovým systémem, ale i vytvářením dalších bariér pro transfery ekonomických veličin na vnitřní ekonomické podmínky (např. systémem stanovování velkoobchodních dovozů) je s to sama sebe postupně a důsledně izolovat. Nemalou měrou k tomu přispívají i současné finanční nástroje, které v současné době prakticky plně oddělují velkoobchodní ceny od ostatních složek cenové soustavy (dotace a intervence, finanční ekonomické nástroje zahraničního obchodu a daň z obrátu).

Tím se zároveň vytvářejí i výchozí podmínky pro dosti věrohodnou námitku, že výsledek racionální cenové soustavy, která se opírá výrazně především o postup racionalizace VC, je ve své podstatě parciálním řešením problému. Samozřejmě by bylo možné namítat, že pro průběh ekonomické reformy mají rozhodující význam především velkoobchodní ceny, které nejvýrazněji ovlivňují výrobní sféru jako základní článek reprodukčního procesu; v nich je zřejmě skryto — jak bylo i zde v předchozích úvahách ukázáno — nejvíce problémů a deformací. Otázky vztahů VC k ostatním cenovým okruhům však ukazují, že právě zde je v současné době řada zcela zásadních vazeb na další nástroje, které prakticky vylučují autonomní řešení cenových otázek jen v rámci úzce chápaných cenových kroků a opatření a vyžadují začlenit program racionalizace cenové soustavy do širšího kontextu komplexního programu a postupu obnovování účinně fungujícího mechanismu trhu, se všemi jeho nezbytnými atributy.

Přímou souvislost se zamýšlenými postupy tzv. aktualizace VC má uvažované vydání nové vyhlášky o tvorbě a kontrole cen. V současných podmínkách přechodné etapy uskutečňování reformy hospodářského mechanismu ovlivní rozhodnutí o vydání nového obecně platného závazného právního předpisu pro oblast řízení cen velmi rozsáhlý počet konkrétních mikrostruktur a chování a motivační subjektů, které jsou jejich nositeli. Mělo by proto být spojeno s vytvořením poměrně širokých rámců a perspektiv účinnosti a znamenat výrazně kvalitativní změnu v celém pojetí mechanismu řízení této sféry národního hospodářství.

Právní úprava v ekonomicky tak citlivé a náročné oblasti regulování, jako je cenová soustava, by měla být především spojena se základní kvalitativní změnou systému, jež by výrazně odrážela postupně nově formované podmínky tržní ekonomiky. Tento požadavek je možné považovat za plně oprávněný i v současných podmínkách, kdy existující míra nerovnováhy — projevující se jak v souhrnných vazbách, tak i na jednotlivých trzích — spolu s výrazně monopolními strukturami organizace podnikové sféry a s omezenými předpoklady podstatnějšího otevírání ekonomiky reálné vnější konkurenci vyžaduje velmi uvážlivé postupy při přechodu k nezbytné decentralizaci cenové tvorby, jež bude postupně spojena s faktickým formováním cen pod převažujícím působením trhu.

Podstatné v tomto kontextu je především to, že návrh nové vyhlášky v základních ustanoveních, jež se týkají metod tvorby cen a cenového řízení, setrvává u koncepce předchozí „vyhlášky o cenách“, bez zásadnějších změn hierarchizace jednotlivých prvků řízení cen — navíc zarámovaných existující vyšší právní normou. Zůstává zachována řada problematických řešení, která byla již v minulosti předmětem velmi vážných diskusí a sporů a o jejichž přínosné, pozitivní účinnosti lze oprávněně pochybovat. To se týká především taxativně vymezených a navzájem nesdůrodných zásad, jež určují jednotlivé způsoby tvorby cen nových výrobků. Ty jako dosud umožňují podnikům a organizacím výběr „nejvýhodnější“ metody a ze své konstrukce podněcují možnosti stanovení tzv. plně odůvodněné ceny ve zcela rozdílné výši i struktuře, a tak přispívají k prosazování tendencí skrytého zvyšování cen, které je zcela adekvátní podmínkám současných řídicích mechanismů a působení jednotlivých symptomů nerovnováhy.

Bylo by možné uvést i další ustanovení a zásady, jejichž mizivá účinnost byla dlouholetou praxí plně potvrzena (různé formy tzv. cenové stimulace apod.), jakož i takové, které se dále tvrdošijně opomíjejí, ač by patrně mohly pozitivně ovlivnit rovnovážnost a pružnost v odběratelsko-dodavatelských vztazích (např. zvýhodnění ceny při zkrácení dodacích lhůt apod.). Jediná v podstatě nová ustanovení, která ale bylo možné upravit dílčí předpisovou formou, se týkají zásad cenové kategorizace, a zejména podnětného pokusu konstituování velmi potřebných principů protimonopolních opatření a ochrany spotřebitele.

Souhrnně jsem tedy toho názoru, že dosavadní kroky k tzv. racionalizaci cen ve skutečnosti racionální nejsou: provedená přestavba cen spíše výrazně zостřila známé disparity v cenové soustavě, zejména pokud jde o vztahy mezi cenovými okruhy; zamýšlená aktualizace cen prohlubuje izolované, autonomní volby centrálních kroků promítaných „do plánů“ (nová vyhláška v podstatě petrifikuje dosavadní systém tzv. státního řízení cen). V souhrnu tato řešení nijak negarantují zásadní korekce cenové soustavy, jež by byly důsledně provázány s koncepcí finanční (zejména daňové), měnové a důchodové politiky a směřovaly k postupnému prosazování progresivních, perspektivních modelů řízení přiměřených postupně uplatňované tržní regulaci cen.

Jestliže jsem začínal tyto diskusní úvahy exkursem do historie vytváření základních postulátů cenové teorie, je nezbytné, abych sám zaujal především k této oblasti stanovisko. Především se zdá být současnému poznání a výsledkům praktického ověření zcela adekvátní konstatování, že takový ekonomicky životný, ve své podstatě ryze tržní organismus, jako je cena, nelze nadále uzavírat do standardních schémat minulosti, jakými jsou postuláty o společensky nutných nákladech, a z nich odvozovaných schémat nejrůznějších tzv. modifikací (typů, modelů) hodnoty a cen. Na nich lze sice umně aplikovat propočtové vzorce, ty jsou však výrazně vzdálené reálnému ekonomickému prostředí. Kromě toho reálné aplikace většiny podobných pouček v podmínkách centralizovaného řízení a monopolních organizačních struktur nemohly nikdy vést k podstatnější aktivizaci cenových struktur. Úroveň tzv. společenských nákladů byla vesměs určena buď individuálními náklady vylučných výrobců, nebo náklady klíčových podniků, které pro prosazení svých vlastních zájmů měly jak určující hospodářské pozice, tak i potřebné mocensko-politické zázemí.

Stejně tak nepochybně nelze uzavírat chování reálných tržních subjektů do závazných schémat, metod a způsobů cenové tvorby aplikovaných na nejrůznější konkrétní případy reálné směny a očekávat, že podle těchto závazných formulí, stanovených sazeb reží a zisku se budou podniky skutečně chovat, a navíc chovat racionálně, popř. že tato schémata budou dovedena do podoby centrálně „správné“ stanovených nebo regulovaných cen. Zřejmě by tyto utkvělé představy — plně adekvátní podmínkám, kdy závazný centrální plán a jeho rozpisy řídily a bilancovaly „všechno“ — stále více směřovaly do oblasti planých nadějí o jejich účinnosti a podnětnosti. K takovým přístupům však nepochybně přispívá i dosavadní struktura uspořádání řídicího centra, jež je dotvářena do podoby autarkních průřezových orgánů, které mají dosud výrazné tendence naplňovat své ingerence izolovanými programy a koncepcemi (vč. tzv. cenové politiky) a v dobré víře v jejich efekty je zastřešovat promítnutím do plánu. Tyto postupy se přirozeně netýkají jen sféry řízení cen, ale plně se odrážejí i v izolovanosti dalších opatření — ať již souvisejí se systémovými kroky, nebo s pokusy o vymezení krátkodobých nebo střednědobých konsolidačních programů.

I když se může zdát, že dále citované myšlenky přesahují bezprostřední současné možnosti hospodářskopolitických řešení, nabízí se na tomto místě uvést některé úvahy vyjádřené ve sledovaných souvislostech prof. G. Gutmannem [6]: „K tomu, aby procesy tržního hospodářství mohly správně fungovat, jsou nezbytná určitá opatření státní hospodářské politiky, jejichž prostřednictvím se vytvářejí a podporují takové instituce, které vedou k vysoké míře podněcování výkonů. K těmto hospodářskopolitickým opatřením patří především taková, která mají za cíl co nejvíce chránit proces tvorby tržních cen před mocenskými vlivy (konkurenční politika) a která určují způsoby stanovení cílů, rozhodnutí a formování chování podniků. Tato opatření státu jsou doplněna aktivitami především peněžní a finanční soustavy.“

Řada obdobně myšlenkově orientovaných, komplexně a vyváženě pojímaných výkladů a prací byla v poslední době zpracována i v ČSSR; patří k nim mj. práce B. Suchardy [19] a studie Č. Kožušníka [11] k problematice renesance trhu za socialismu, ale např. i nedávno publikovaný článek K. Dyby [4] aj. Na druhé straně je však zároveň skutečností, že komplexní program řešení základních problémů cenové soustavy, a zejména postupových kroků v současném přechodném období zatím nebyl zpracován. Přitom rozhodně nelze předpokládat, že jeho smysluplnou verzí by mohl být třeba jakýkoliv izolovaný program tzv.

cenové politiky. Pokud by k formování podnětných přístupů v tomto směru přispěly i některé dále uváděné náměty a na ně navazující další diskuse, bylo by možné mít za to, že podnícení této diskuse plní svůj záměr.

V úvodu těchto námětů si dovoluji citovat z již zmíněné studie [11] myšlenky, které bezprostředně souvisejí se sledovanou problematikou: „Podstatné je, jak jsou systémové změny a hospodářskopolitická opatření v přechodném období orientována a jakými formami se provádějí. Zda se jejich cíl omezuje na přechod od direktivních k ekonomickým nástrojům řízení, nebo zda se zaměřují na cílevědomé otevírání prostoru pro působení tržních sil a zužování prostoru pro byrokratickou „mikroregulaci“. V prvním případě se může např. orientace na rozbití monopolní struktury trhu jevit jako nežádoucí, protože příliš rozmnožuje počet tržních subjektů a komplikuje jejich kontrolu a řízení; ve druhém případě je nezbytností. V prvním případě se může relativní nezávislost cenových okruhů jevit jako výhoda pro využívání cen jako nástroje centrálního řízení; v druhém případě je ale překážkou tržnímu mechanismu. [. . .] Avšak pouze druhý přístup, ne hned, ale po dosažení určité kvality systémových změn, skýtá naději na zásadní změnu v chování tržních subjektů, změnu, která by zajistila obrat k intenzivnímu rozvoji ekonomiky.“

V dalších úvahách budeme vycházet z varianty, že cílem radikální ekonomické reformy (systémových změn) i hospodářskopolitických opatření je důsledné otevírání prostoru pro plné působení tržních sil s tím, že dosažení tohoto cíle vyžaduje zároveň vytváření podmínek obnovy makroekonomické rovnováhy, konkurenční struktury trhu (demonopolizace výrobních struktur a zrovnoprávnění vlastnických modifikací) a funkční otevírání ekonomiky. V průběhu těchto procesů je nezbytné vhodně doplňovat systémové instrumentárium i hospodářskopolitické kroky. První opatření by mělo především důsledně sledovat jako jeden ze základních cílů plnou obnovu autonomní tvorby cen ve vztahu kupujících—prodávajících. Druhé opatření by mělo účelně korigovat intenzitu systémových kroků s ohledem na širší vazby a podmínky ve vztahu ke globálním záměrům (především z hlediska postupů k obnově rovnováhy), důsledně zaručovat komplexnost a provázanost systémových kroků a plně podněcovat především důsledné demonopolizační směry, omezování a postupnou likvidaci centrálních zásahů z pozice plánu a preferenci regulačního působení finanční a měnové soustavy.

Pokud jde o vlastní cenovou oblast — pojímanou jako organická součást celého mechanismu —, je v počáteční etapě především nezbytné s maximální objektivností vymezit základní kolizní místa, která vyžadují přednostní pozornost a zcela prioritní řešení. Mám za to, že jde především o následující otázky (s tím, že jejich výčet je zřejmě neúplný a právě diskuse by měla upřesnit jejich rozsah a korigovat i hierarchii jejich významu):

1. ocenění základních materiálových vstupů,
2. vztahy mezi jednotlivými cenovými okruhy,
3. otázky pružnosti cen a jednotnosti cen,
4. opatření na úseku kontroly a protimonopolní opatření.

ad 1:

Dosavadní systém nesourodého ocenění základních surovinových vstupů (surovin, materiálů, energií) je dlouhodobým, dosud zásadně neřešeným problémem čs. cenové soustavy, který se nepodařilo odstranit ani posledním cenovou přestavbou. Jeho podstata spočívá v tom, že základní suroviny nejsou v úrovni vnitřních velkoobchodních cen (tj. v úrovni, v níž vstupují do nákladů výchozích stupňů zpracování) oceněny na základě jednotného výchozího nákladového základu odrážejícího relace ocenění obvyklé na světových trzích. Ocenění je ob-

vykle — navíc s určitými subjektivními odchylkami — odvozeno z cen (nákladů) pořízení, jež jsou odlišné v závislosti na původu (dovoz ze SZ, dovoz z NSZ a tuzemská těžba nebo výroba), a při souběhu různých zdrojů pořízení podle nákladů převažujícího zdroje nebo různých průměrů nákladů. Základní příčinou dosavadní nesourodosti ocenění je jednak již uvedený mechanický přístup k přebírání odlišných nákladovýchází pro stanovení vnitřních velkoobchodních cen těchto výrobků, ale zejména skutečnost, že ceny rozhodující části dovozů (tj. dovozů v rámci RVHP) jsou již ve své originální úrovni sjednávány podle zcela jiných pravidel než ceny dovozů z NSZ, které v zásadě sledují tendence vývoje úrovně a relací cen běžně uplatňovaných ve světovém obchodě. Základní zkreslení zde způsobuje především dosavadní metodika tvorby kontraktních cen (systém tzv. pětiletých klouzavých průměrů světových cen, který zásadně nenapraví ani případný přechod na kratší — tříleté — časové období), a zejména zcela nereálný přepočtení světových cen vyjádřených ve volných měnách na hodnoty v převoditelných rublech. Zkreslení provází ovšem i ty velkoobchodní ceny, které jsou odvozeny z domácí nákladové báze (např. uhlí, elektrická energie), jež je výrazně podhodnocena jak vůči cenám běžným ve světě, tak i proti plným národohospodářským nákladům. Ačkoliv disparity, které tímto postupem vznikají, byly již častěji dokumentovány (např. viz [21]), uvádím znovu několik ilustrativních příkladů — *tabulku č. 1*.

Tabulka č. 1

výrobek	teritorium dovozu	průměrná VC	průměrná cena ^a	přepočtená aktuální světová cena ^b
ropa	SZ	1 536,—	1 141,—	2 520,—
zemní plyn	SZ	1 190,—	852,—	1 540,—
měď	SZ	> 28 532,—	12 127,—	> 48 000,—
	NSZ		48 856,—	
olovo	SZ	> 10 057,—	12 786,—	> 10 290,—
	NSZ		10 499,—	

poznámka: údaje vesměs za období I.—III. čtvrtletí 1989

^a průměrné dosažené ceny fco čs. hranice za uvedené období

^b kótované světové ceny jako průměr téhož období přepočtené pomocí kursu 20 CSK/USD a příslušných relací USD k ostatním volným měnám

Dosavadní ocenění základních surovin vyvolává přirozeně mimo jiné značné přerodělovací procesy, protože vnitřní ceny jsou obecně výrazně nadhodnoceny proti cenám dovozů ze SZ (viz již zmíněné důsledky cenové metodiky a přepočtu kursů) a podhodnoceny vůči cenám dovozů z NSZ (s individuálními odchylkami od tohoto „pravidla“). Podstatné je však především to, že dosavadní ocenění surovin ve VC vede k ekonomicky zcela nepřehledným a chaotickým poměrům, jež zkreslují věrohodnost veškerých kalkulací, a diferencovaně ovlivňuje náklady dalších stupňů zpracování, ekonomická srovnání s konkurencí atd. Navíc — kromě dalších okolností — vyvolává potřebu konstituování zvláštního režimu regulace cen dovozu se složitými vztahy mezi subjekty dovozu a centrálními finančními fondy.

Náprava tohoto stavu musí vést k zásadnímu zrealnění dosavadních nákladových relací a k vytvoření ekonomicky odůvodněnější báze pro propočty a hodnocení komparativních výhod čs. ekonomiky. Jednou z konkrétních cest řešení je ocenit tyto základní materiálové vstupy na bázi cen reálného nebo možného dovozu z NSZ, a tím eliminovat ekonomicky zkreslené nákladové údaje jak o dovozech ze SZ, tak i o domácím pořízení a jejich promítání do vnitřní cenové soustavy. Tato zásadní operace, směřující k ozdravení vztahů ve vnitřních ce-

nách, by měla být zřejmě jedním ze základních úkolů jejich dosavadního centrálního řízení, měla by být potřebným způsobem programována, předem vyhlášována, a — co je velmi podstatné — realizována s použitím reálného kursového vztahu čs. koruny k volným měnám. Z tohoto důvodu bylo také v předchozí tabulce záměrně použito zatím hypotetické anticipace takové kursové parametrické hodnoty (cca 20 CSK/USD). Takový zásadní zásah do vnitřní cenové soustavy je nejen nezbytný ze všech hledisek její faktické postupné aktualizace, ale má i perspektivně navazující systémový charakter; umožní totiž — s postupem nezbytného zrealnění cenových a kursových vztahů v rámci RVHP — odstranit dosavadní uměle vestavěný mezičlánek centrální cenové regulace dovozu s tím, že veškeré výkyvy v cenách pořízení budou reálně dopadat na dovozce surovin; nadbytečnou se postupně může stát i instituce státních velkoobchodních cen základních surovin, resp. i jejich funkčnost zůstane opodstatněná jen ve vztahu k centrálním bilančním úvahám.

ad 2:

Za druhý klíčový problém současné čs. cenové soustavy je možné považovat vztahy mezi jednotlivými cenovými okruhy, především vzájemné ekonomické proporce mezi soustavou nákupních, velkoobchodních a maloobchodních cen. Poslední cenová přestavba sehrála v tomto směru pozitivní roli svého druhu tím, že vyostřila tyto vztahy (bez ohledu na to, zda jde o vztahy mezi reálnými cenovými úrovněmi). Základní charakteristika vzniklých problémů byla již zmíněna v úvodních částech stati, není ji zřejmě třeba podrobněji rekapitulovat. Podstatné jsou z hlediska dalších postupů dvě skutečnosti: především je třeba celý mechanismus vztahů mezi cenovými okruhy v ekonomicky maximálně účelné formě zbavovat permanentních tlaků, zejména ze segmentu zemědělsko-potravinářské produkce — od soustavy nákupních cen přes velkoobchodní ceny po maloobchodní ceny potravin. Druhou skutečností je to, že nelze trvale reprodukovat vztahy mezi velkoobchodními a maloobchodními cenami, jež jsou spojeny s permanentním využíváním daně z obratu dovedeným až do absurdní divergence sazeb této daně a s trvalým deformováním jejich funkcí (i tak z budoucích pohledů sporných) na základě zvyšování rozsahu záporné daně. Navíc jde zde nejen o značně citlivý sociální problém, ale i o důsledky současného oddělení relací a dynamiky velkoobchodních a maloobchodních cen ve vztahu k relacím cen a spotřeby na vnitřním trhu („levné“ potraviny versus „drahé“ a nedostatečné průmyslové zboží).

Tento blok problémů cenové soustavy rovněž nelze řešit jen autonomními nástroji řízení cen. Svoji významnou a značnou měrou určující roli by zde měla sehrát především finanční soustava, a to v několika směrech: především důslednou rozpočtovou restrikcí zatím dlouhodobě (ve srovnatelných podmínkách) rostoucích dotací a intervencí nákupních cen, vč. jejich limitování a postupné deprese, i účelným manévrováním s dalšími nástroji důchodové politiky vůči zemědělství. Neméně důležitá role připadá koncepčnímu řešení problematiky daně z obratu s uplatněním nesporné tendence k postupně důslednému zavádění sazbové daně — při zužování počtů sazeb jejich účelnou agregací. Proces sjednocování sazeb daně z obratu, který má zřejmě poměrně dlouhodobější charakter, by měl zároveň vytvářet podmínky i pro včasné posouzení účelnosti zásadnějších systémových změn v celém daňovém systému, včetně otázek souvisejících s uplatněním systému typu daně z přidané hodnoty.

Do sféry problémů, které by mělo sledovat propojování jednotlivých článků cenové soustavy, plně náleží i dlouho diskutovaná (a namnoze pouze proklamovaná) problematika sepětí vnitřních a zahraničních cen. V důsledné reformě cenové soustavy ji především nelze zjednodušeně soustřeďovat pouze na sféru

velkoobchodních cen, ale nezbytné tendence přizpůsobování světovým podmínkám je nutné důsledně sledovat i v relacích maloobchodních cen — jde o jeden z rovnocenných článků důslednějšího zapojení do mezinárodní dělby práce, včetně cestovního ruchu, ale i o nezbytný krok na cestě k dosažení vnější směnitelnosti. Pokud jde o působení zahraničních cenových relací na formování vnitřních velkoobchodních cen, je možné hledat ekonomicky oprávněné a účelné řešení jen ve spojitosti s reálným otevíráním ekonomiky, v bezprostředních kontaktech čs. výrobců se světovými trhy a v umožnění vstupů zahraniční konkurence na domácí trh, a to nejen v úzkém smyslu obchodu výrobky, ale i ve sféře služeb a formování reálné fungujícího kapitálového trhu. Simulování zahraničních hodnotových kritérií nebo centrální direktivní rozhodování o tom, kdy a jak má být na ně brán zřetel a kdy nikoliv, může racionálně působit jen v omezeném okruhu případů; ve skutečnosti však může vést k dalšímu prohlubování vzájemné nesrovnatelnosti vnitřních cenových soustav a jejich jednotlivých článků.

ad 3:

Určité řešení otázek pružnosti cen a jejich jednotnosti je doposud ústředním bodem státního řízení cen — v podstatě v pojetí minimální pružnosti a maximální jednotnosti cen. Z hlediska tohoto standardizovaného pojetí se může zdát do značné míry absurdním stavět vedle sebe právě tyto dva problémy, protože dosud byla pružnost namnoze spojována s pojetím stability a jednotnost s dílčími úpravami řešícími tzv. výjimky z jednotnosti.

Jsem toho názoru, že z pohledu příštích cest k racionalitě cenové soustavy je právě zdánlivá kontradikce „pružnost versus jednotnost“ principiálním problémem, jehož vyřešení může velmi podstatně přispět k vyjasnění celé řady zásadních metodologických i realizačních otázek (s dovětkem, že ani zde si autor neklade nárok na to, všechny otázky byt jen rámcově odpovědět). Zmíněnou kontradikci těchto „kategorií“ nelze ovšem vykládat v současném strnulém předpisovém pojetí, kdy samozřejmě každý krok směrem k pružnosti ve smyslu přenesení působnosti v tvorbě cen může produkovat nejednotnost konkrétních (jednotlivých) cen. To by byl stejně paradoxní výklad jako možná námitka ze strany současné praxe, že u nás vlastně problém pružnosti neexistuje, protože určité procento cen se tvoří na podnikcích apod.

Na rozdíl od tohoto „předpisového“ pojetí mám za to, že oba pojmy a jejich význam je třeba interpretovat v podstatně jiném smyslu: pružnost nikoliv jako pružnost jednotlivé ceny, ale jako systémový prvek chování tržních subjektů a doslova pružného utváření cen na trhu — ve vztahu nabídky a poptávky, prodávajícího a kupujícího; ještě dále dovedeno: jako systém, který nejen umožňuje, ale přímo vyžaduje bezprostřední, pružné propojení mezi jednotlivými cenovými okruhy. Z tohoto pohledu nabývá pružnost v cenách kvalitativně zcela jiný rozměr a ve zcela jiném zorném úhlu se jeví také její vztah k jednotnosti.

Stejně jako pružnost by měla být i jednotnost zcela rovnocenně základním prvkem dalšího vytváření racionální cenové soustavy. Ovšem nikoliv jednotnost chápaná v ortodoxní slova smyslu, že jde o to, aby „týž výrobek měl stejnou cenu“, ale v tom smyslu, aby celá cenová soustava byla navzájem, základními prvky a strukturami svého vytváření jednotná, konzistentní. Ani v tomto případě nejde o žádné spekulativní manipulování s pojmy. Širší věcné souvislosti těchto zdánlivě terminologických „diskusí“ by bylo možné velmi přesvědčivě dokumentovat na některých konkrétních případech. Je např. možné zajisté tvrdit, že v oblasti surovin platí jednotné velkoobchodní ceny prakticky pro všechny zpracovatele. Formálně vzato a číselně posuzováno, je to v podstatě

pravda. Vrátime-li se však poněkud zpět v těchto závěrečných úvahách, nemohu považovat za jednotné z hlediska identity ekonomického základu ceny odvozené z kontraktních cen a přepočtené nadhodnoceným kursem rublu a ještě poněkud povýšené (např. s argumentem určité rezervy nebo tlaku na hospodárnost) a ceny odvozené z dovozních cen z NSZ přepočtené podhodnoceným kursem volných měn ke Kčs a navíc např. i poněkud snížené (třeba proto, aby nebyly nominálně „příliš“ vysoké).

Z těchto pohledů je myslím zřejmá oprávněnost požadavku na mimořádnou systémovou pozornost jak otázkám pružnosti, zejména z hlediska vztahů mezi cenovými okruhy, tak i jednotnosti z hlediska vnitřních strukturálních vazeb jednotlivých článků cenové soustavy.

ad 4:

V současných podmínkách nerovnováhy a přetrvávání výrazně monopolních struktur a omezených možností vytvářet prostředí pro působení zahraniční konkurence nelze zatím opustit základní principy uplatňování cenové kontroly. Je však otázkou, zda její funkce by se měly vyčerpávat jen kontrolováním toho, zda postupy jednotlivých organizací jsou v souladu s cenovými předpisy, resp. zda cenové řízení, včetně použitých způsobů tvorby cen, odpovídají centrálně stanoveným pravidlům. Domnívám se, že již v této etapě by bylo možné dát cenové kontrole podstatně širší rámce a prostor pro podstatně užitečnější aktivity. V této souvislosti se nabízí zejména určité možnosti renesance dvou opatření, jež byla postupně uplatňována již v polovině 60. let a později opuštěna; jedná se o instituci dohod centra s podniky a systém ochrany spotřebitele.

V uvedené době byly tzv. dohody centra s podniky institucí, která bezprostředně provázela proces postupného uvolňování tvorby cen a zavádění tzv. kategorizace cen. Vymezovaly celý soubor principů, pravidel chování a vzájemných závazků a garancí, byly v zásadě souhrnným dokumentem, který nevymezoval určitá pravidla jen pro oblast cen, ale i pro oblast mzdové regulace, výrobních struktur apod. Zavádění takového systému dohod spolu s uplatněním kontroly jejich dodržování by nesporně přispělo k dalšímu zvýšení účinnosti cenové kontroly ve srovnání s dosud převažující nahodilou kontrolou dodržování cenových předpisů a ukládání sankcí za jejich porušení.

Takto orientovaná kontrola cen směřuje již zcela přirozeně nejen k opatření, jež garantují ochranu spotřebitele, ale přímo k dohledu nad dodržováním protimonopolních opatření, proti zneužívání monopolního postavení na trhu a proti nekalé soutěži. Tato kontrola by se stala nikoliv pouhým nástrojem prosazování normativně stanovených, ale prokazatelně málo racionálně působících principů a zásad cenové tvorby, ale přímo prostředkem, který by podněcoval ekonomicky žádoucí fungování postupně autonomně tvořených cen, a to formou dohledu nad tím, aby sjednávání cen probíhalo v korektních podmínkách:

- dodržování cenových dohod,
- nezneužívání monopolního postavení a omezování konkurence,
- neomezování žádoucích podmínek rovnoprávného vstupu konkurence na trhy,
- respektování zájmů spotřebitele a jeho ochrany před důsledky nežádoucích aktivit.

Je přirozené, že z takto chápaného dohledu by bylo možné vyvozovat i podstatně účinnější opatření, nejen opatření organizačně-technického charakteru (např. uložení změny režimu ve sjednávání cen, podněty k organizačním změnám v dodavatelských strukturách), ale i důchodového charakteru (např. charakteru finanční nebo úvěrové restriktce).

Závěrem je nutné zdůraznit, že celá úvaha sleduje výlučně konstruktivní na-
značení dalších východisek. Vychází z toho, že současný stav cenové soustavy je
nutné zcela objektivně poznávat a že jen za těchto podmínek je také možné
dospět k nalezení cest k jeho ekonomicky účinné změně. Zásadní změnu nelze
přitom programovat jako okamžité (jednorázové) nebo krátkodobé řešení, ale
jen jako velmi náročný proces s mnoha vazbami jak hospodářskopolitického
charakteru (se souvislostmi zejména vůči postupům řešení nerovnováhy, re-
strukturalizací i otevírání ekonomiky), tak systémové povahy — vůči celému
hospodářskému organismu. Bez respektování a komplexního ekonomického
zmodelování těchto úzkých vazeb a podmínek alespoň v základních hori-
zontech „ceny—kurs—daně—dotace“ nemohou uspět sebelépe míněné izolova-
né programy v žádné části zásadní ekonomické reformy, tím méně v poloze díl-
čích, izolovaných programů cenové racionalizace, zvláště při jejich jednostran-
né podřízenosti subjektivní autoritě centrálního plánu.

LITERATURA

- [1] BOROZDIN, Ju. V.: *Cenoobrazovanie i potrebitel'naja stoimoc' produkciji*. Moskva, Ekonomika 1975.
- [2] CZIKÓS-NAGY, B.: *Towards a new price revolution*. Budapest, Akadémia Kiadó 1979.
- [3] ĐAČENKO, V. P.: *Naučnyje osnovy planovogo cenoobrazovanija*. Moskva, Nauka 1968.
- [4] DYBA, K.: *K otázce konvertibility čs. měny*. Finance a úvěr, 1989, č. 10.
- [5] FERJANC, J.: *Vlastné náklady a ceny*. Bratislava, ČVTL 1963.
- [6] GUTMANN, G.: *Preise, Geld und Finanzen im marktwirtschaftlichen Prozess der BRD*. Köln, Universität zu Köln 1989.
- [7] JAKOVEC, Ju. V.: *Ceny v planovom chozjajstve*. Moskva, Ekonomika 1974.
- [8] KASAN, J.: *Cena za socialismu*, Praha, Academia 1975.
- [9] KOMIN, A. N.: *Problémy plánovité tvorby cen*. Praha, EÚ ČSAV 1972.
- [10] KORNAI, J.: *Reformní proces v Maďarsku, vize, naděje a skutečnost*. Gazdaság, 1987, č. 2, 3.
- [11] KOŽUŠNÍK, Č.: *Renesance trhu za socialismu*. [Studie Prognostického ústavu.] Praha, ČSAV 1989.
- [12] KYSILKA, H. — ZAHRADNÍČEK, I.: *Cenová problematika v ČSSR*. Praha, Svoboda 1977.
- [13] NEVAŘIL, F.: *Ceny v hospodářské praxi*. Praha, SNTL 1974.
- [14] *Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR*. Berlin 1966.
- [15] RAJŇAK, M.: *Ekonomické stimuly vedeckotechnického pokroku v priemysle*. Bratislava, Alfa 1986.
- [16] RYPOTA, J. a kol.: *Politická ekonomie socialismu*. Praha, SPN 1980.
- [17] SABOLČÍK, M.: *Úloha a místo ceny v systému plánovitého řízení*. Praha, Svoboda 1977.
- [18] STRUMIŇSKI, J.: *Polityka cen detalyčných*. Warszawa, Ekonomika 1964.
- [19] SUCHARDA, B.: *K otázkám směnitelnosti naší měny i kolektivní měny socialistického společenství*. [Studie Prognostického ústavu.] Praha, ČSAV 1988.
- [20] VOJTKO, J.: *Základy teorie plánovaných cien*. Bratislava, Veda 1979.
- [21] VOSTATEK, J. — KYSILKA, H.: *Hodnotová kritéria tvorby souhrnné prognózy*. Politická ekonomie, 1989, č. 5.